

Єлізавета ЛІТВІНЕНКО
(Київ, Україна)

**Маттеус Меріан: видавець
та перший автор німецькомовної
друкованої хроніки
“Theatrum Europaeum”**

Життя та діяльність відомого на теренах Західної Європи гравера та видавця Маттеуса Меріана все ще залишається осторонь наукового інтересу вітчизняних дослідників. Серед наукових та публіцистичних видань можна віднайти уривчасті біографічні довідки та перелік творів, виданих у типографії Маттеуса Меріана. Іноземна література представлена ширшим спектром праць, проте вони не зберігаються у бібліотечних фондах України, а тому є недоступними для вивчення. Певне місце належить інформаційним ресурсам всесвітньої мережі Інтернет, які, в переважній більшості, представлені веб-сторінками, присвяченими Меріанові та його родині. Матеріали даних ресурсів мають загальний оглядовий характер, автори в основному зосереджуються на розкритті граверної діяльності та видавничої справи. Серед 90 праць відомого гравера одне з головних місць посідає монументальне багатотомне видання “Theatrum Europaeum” (“Театр Європи”). Це німецькомовна друкована хроніка, на шпальтах якої висвітлювався перебіг військово-політичних подій Західної Європи з 1618 по 1718 роки. Матеріали хроніки вміщують у собі й повідомлення, присвячені Україні та подіям, які розгортались на її землях у XVII – початку XVIII ст.

Маттеус Меріан (*Matthäus Merian*) народився 21 або 22 вересня (день св. Маттеуса) у 1593 році в місті Базель, у заможній родині пильщиків. Його дід у 1553 році заснував майстерню “Меріанська пила” (“Meriansche Säge”), яка проіснувала до 1900 року та приносила непоганий прибуток [15]. Родина Меріанів оселилась у швейцарському місті Базелі приблизно в середині XVI сторіччя. Маттеус – перший з родини, хто пішов стежкою образотворчого мистецтва.

Батько, помітивши у сина схильність до художнього ремесла, вирішив допомогти подальшому розвитку таланту. І з 1607 року син навчається професії художника по склу, а з 1609 року вже здобуває основи граверного мистецтва у місті Цюріху. Його вчителем був член цюріхського муніципалітету, гравер та художник Дитріх Майєр (*Dietrich Meyer*). Під пильним оком наставника Меріан створює свою першу гравюру – копію найдавнішого виду свого рідного міста Базеля [2]. Слід зазначити, що тепер цього майстра більше згадують, не як автора тих чи інших витворів граверного мистецтва, а як першого вчителя Маттеуса Меріана. Це той випадок, коли учень перевершив свого вчителя. З 1610 року залишилось 30 гравюр, а також 3 малюнки Маттеуса Меріана, і вже в цих роботах спостерігається характерне для нього перевага у зображенні ландшафтів та планів різних міст.

З 1610 по 1615 роки Меріан подорожує Західною Європою, збагачуючи свій мистецький світогляд та вивчаючи різні школи граверного мистецтва, архітектуру, топографію у Франції, Голландії, Німеччині. Восени 1610 року він на короткий період повертається до Базеля, та скоро відправляється до Страсбурга, де переймає тасмниці художньої майстерності у Дитріха Брентеля (*Dietrich Brentel*) та мав працювати над портретом герцога Карла III Лотарінгського, а 1610–1611 у Нансі Маттеус був запрошений для створення зображення герцогині Клаудії де Рюель Рюель (*Claude de la Ruelle*) [11, с.136]. Історик Герман Бінгель зазначає, що у Нансі він вчився у відомого французького гравера Жака Калло (*Jaques Callot*), автора унікальної техніки, який привніс у мистецтво гравюри нові технологічні та функціональні інновації при створенні зображень на міді [8, с.11].

Після навчання у Нансі Меріан у 1612 йде у Париж, де працює на таких видавців, як: Ніколя де Матгонері (*Nicolas de Mathoniere*), Люк Ламіль (*Luc Lamiel*), Жан Ле Клерк (*Jaen Le Clerc*) та вже створює власні гравюри [11, с. 137]. Палітра тем для власних гравюр охоплювала як емблематичні зображення портретів та свят, так і схеми та плани різних міст.

У 1615 році він повертається до рідного Базеля, аби підготуватися для наукової поїздки до Італії. Правда йому так і не вдалось втілити свій задум через епідемію чуми, яка охопила тоді італійські землі. Проте це не стало перешкодою для його подальших подорожей і молодий художник продовжує своє навчання, мандруючи південними містами Німеччини, зокрема Аугсбургом, Штутгартм та Нюрнбергом.

З 1617 року Меріан оселяється у місті Оппенгейм, де до 1620 року працює у художній майстерні Іоганна Теодора де Брі (*Johann Theodor de Bry*), фламандця з роду граверів. Батько Теодора де Брі одним з перших почав видавати модні в свій час книги емблематичного змісту та ілюстровані повідомлення про Великі географічні відкриття [2]. Маттеус мав схожі з де Брі релігійні вірування – вони обидва були прихильниками протестантизму, окрім цього ще у 1617 році Меріан одружується з донькою видавця – Марією Магдалиною де Брі (1598–1645 рр.) [9, с.27]. Відтепер він був не лише талановитим гравером, роботи якого приносять успіх видавничій справі де Брі, але й повноправним членом родини. З початком Тридцятилітньої війни де Брі переїздить до Франкфурту-на-Майні, де він був власником видавництва, яке раніше належало батьку. Меріан у 1620 з родиною повертається до Базеля і організовує там власну майстерню, де живе і працює до 1624 р. З переїздом до Франкфурту працювати стало складніше через конкуренцію з голландськими майстрами, проте смерть тестя у серпні 1623 р. змушує здійснити черговий переїзд. У Теодора де Брі не було нащадків чоловічої статі, а вдова, яка успадкувала друкарню, не мала хисту до видавничої справи, і тому шукала допомоги у зятя.

У 1626 р. Маттеус Меріан став громадянином Франкфурту-на-Майні й у першу чергу завдяки своєму ремеслу. У Франкфурті на той час бракувало граверів, які б гарно оформлювали видання. Вдячний Меріан у 1628 р. присвятив місту гравюру: “План Франкфурту з висоти пташиного польоту” (“Plan Frankfurts aus der Vogelschau”). Для цієї роботи він особисто зробив необхідні заміри всіх частин міста. З 1626 року Меріан залишається єдиним власником тепер уже видавництва, що стало носити назву “Маттеуса Меріана”, поєднуючи поруч з адміністративними повноваженнями й функції гравера і художника. З цього часу він стає більше підприємцем, ніж художником, створюючи гравюри лише для своїх видань. До 1630 р. він, правда, ще виконує ілюстрації на замовлення інших типографій, але лише для того аби заробити первинний капітал для розвитку свого видавництва.

Більшу частину свого життя Меріан працював у Франкфурті. В молоді роки створював детальні плани міст у власному стилі. Переважно він працював у жанрі архітектурного пейзажу (італійці називають це ведутами). Себто створював панорамні плани аби виділити перспективи міст, де були зображені усі будинки, вулиці, палаци, площі, наче побачені з висоти “пташиного польоту“. Німецькою вони

так і називались – *Vogelschaubilder* (der Vogel – птах, das Schaubild – графік), та передбачали ті панорами, які сьогодні виконуються завдяки методу аерофотозйомки. Разом з німецьким географом Мартіном Цайлером (*Martin Zeiler*, 1589—1661 pp.), а пізніше (бл. 1640) зі своїм сином Маттеусом Меріаном-молодшим (1621-1687 pp.) Меріан створив серію “*Topographia Germaniae*” (21 тт.), до якої входила велика кількість планів та видів міст, мапи багатьох країн та географічна мапа світу. Серія набула значної популярності та неодноразово перевидавалась. Окрім цього Маттеус завершив розпочате Юганном де Брі у 1590 р. видання “*Grand Voyages*” и “*Petits Voyages*”, де висвітлювались мандрівні подорожі до Америки, а також до західної і східної Індії. Всього за часів життя Маттеуса Меріана у його видавництві було надруковано 90 повноцінних робіт з різних галузей науки: медицини, зоології, географії, алхімії, топографії, історії, практичної механіки, літератури (у т. ч. й “*Метаморфози*” Овідія), релігії (твори протестантського спрямування). Всі ці праці були доволі об’ємними, часто багатотомними, прикрашені великою кількістю ілюстрацій та гравюр, більшу частину яких створював сам Меріан.

Особливе місце серед всіх цих видань посідають два історичних видання: “*Хроніка Готтфріда*” (“*Gottfrieds Chronik*”) та “*Театр Європи*” (“*Theatrum Europaeum*”). *Хроніка Готтфріда* являє собою спробою написати всесвітню історію, що розповідалась з року в рік аж до сучасних подій – тобто до 1618 р. Вона містить у собі 329 мідних гравюр, з яких 321 створена безпосередньо Меріаном і 8 – Т. де Брі [14, с. 675].

Сам по собі жанр історичної хроніки був у ті часи доволі розповсюдженим і користувався неабияким попитом серед пересічних мешканців західноєвропейських міст. В Західній Європі виходили такі періодичні видання, як: французька газета “*Gazette de France*”, німецький журнал “*Europäischer Mercurius*”, голландське видання “*Mercurie Hollandais*” тощо [4, с.133]. Меріан робив ставку на доступність та зрозумілість інформації, поєднуючи у матеріалах оповіді про військово-політичні події з описами церемоній при дворах монархів та світських подій. Люди того часу з особливою цікавістю читали розважальний матеріал – придворні історії, повідомлення про надзвичайні події (повені, пожежі, дивовижні явища). Перші друковані газети не мали чіткої назви, зазвичай навіть не вказувалось ні місце видання, ні прізвище редактора-видавця. Новини не коментувались й розміщувались

хаотично, залежно від дня надходження тієї чи іншої інформації [1, с. 56]

Читач “Theatrum Europaeum” міг дізнаватись не лише про те, що відбувається на континенті, але й поза його межами: на землях Англії, Америці, Африці. Вже після перших томів друкованої хроніки у Франкфурті починають друкуватись й інші схожі періодичні видання, такі як: “Diarium Europaeum” (“Щоденник Європи”) (1651–1681 pp.) Філімеріуса Іренікуса Елізіуса (Мартіна Майєра, який згодом стане автором декількох томів “Театру Європи”), “Europaeische Geschichtserzdhlung” (1655–1660 pp.), “Durchleutiges Archiv” (1691–1699), “Europäische Staatkanzlei” (1697–1747 pp.) [3, с.56].

“Theatrum Europaeum” є безпосереднім продовженням “Хроніки Готтфріда” про що можна зробити висновок із вступного слова першого тому хроніки. Меріан зазначає, що він ще з юних літ мав намір у цьому огляді або “місці історії світу” (“*Schau-Platz der Geschichten der Welt*”) вправлятися у написанні Універсальної історії від створення світу. Для цього він навіть витратив певні кошти аби оплатити аванс вчених та авторів, які з усією старанністю, правдивістю і відвертістю до 1617 року безперервно складали опис подій [12].

Проте з 1635 р. хроніка вже починає виходити під назвою “Theatrum Europaeum” і всі подальші випуски виходили лише так. Це було найдорожчим й найбільшим виданням видавництва Маттеуса Меріана – 21 том in folio, 1432 ілюстрації, з них 720 великих та 19 невеликих гравюр на міді, а також 693 зображення монархів й полководців [15]. Меріан пропонував читачу якісний папір, гарну обкладинку й велику кількість матеріалу оздоблену гарними гравюрами з мапами, планами міст, портретами монархів, убранством їх дворів, зображенням битв. Чого варті самі титульні сторінки кожного тому, по малюнку якого можна було передбачити, яким подіям автори хроніки приділяють найбільше уваги. Так, на титульній сторінці IX тому (1660-1665 pp.) в правому нижньому кутку є зображення козаків, закутих у кайдани. А на мапі литовських земель (“*Magni Ducatus Lithuaniae*”), що розміщена у цьому ж томі, позначено і українські землі, зокрема Волинь (Wolynia), Підляшшя (Podlashia), Поділля (Podolia), Полісся (Polesia), є навіть і сама назва – “Україна” (“*quij tum Ukraina ab aliis vocitatur*”) [13].

Розпочинаючи цю справу, Меріан зазначає, що завжди знаходились люди, які вели історичну оповідь про історію та рух світу, відо-

мих та видатних вельмож, монархів, народів, записували існуючий стан речей наступному поколінню, проте користь цього доволі сумнівна, і що іноді автори отримують подяку та схвалення, але й буває, що написання історії небезпечно для здоров'я та життя. Також він приводить у приклад минулі історичні оповіді: війни Гая Юлія Цезаря (маються на увазі “Записки про галльську війну” та “Записки про громадянську війну”), “Юдейська війна” Йосифа Флавія. Окрім цього видавець пише про авторів, які, як і він, писали про сучасні їм події (Геродот, Йосиф Флавій, Аполлінарій Сидоній) або за їх життя (Фукідід, Ксенофонт, Тіт Лівій та інші).

Як вже зазначалось, Меріан відкрито заявляє, що написання історії в той час є небезпечним ремеслом, а тому видавці шукають впливових та авторитетних людей, яким присвячували твори в обмін на підтримку й захист. Зокрема Меріан присвячує хроніку адміністрації міста – бургомістру та ротмістру Франкфурту-на-Майні, віддає належне їхній честі та благородству, застосовуючи такі епітети як “шляхетні”, “суворі”, “високоосвічені”, “премудрі”, “ясновельможні”, а себе називає вірнопідданим і законслухняним громадянином міста, який готовий у будь-який час виконати свій громадянський обов'язок [12]. Далі вже йде вступне слово до “безпристрасного читача” (“*Vorrede an den unparthenischen geneigen Leser*”)

В кінці першого тому видавець повідомляє, що буде і продовження цієї історичної праці, яка запланована з любов'ю до Господа [12, с.1148].

Перші два томи хроніки Меріан доручив перекладачу та німецькому хроністу, представнику ерудитської школи – Йоганну Філіпу Абеліну (*Abelinus Johann-Philipp*). Перекладач та богослов за освітою, він відомий також під іменами Густав Адольф (*Gustavus Adolphus*), Абеліус, Абелін (*Abeleus*), Іоганн або Готфрідус, Готтфрід (*Johann Eudwigottfaed, Gottfredus*) [32, с.7]. Був автором вже вище згаданої “Хроніки Готтфріда”. Переважно перекладав та компілював для видавництва Луки Дженніфія (*Lucas Jennifius*), Меріана та Фрідріха Гулсія (*Friedrich Hulsius*) у Франкфурті. Його відомими роботами є переклад історії Індії, “*Archontologia cosmica*” – доповнений переклад “Місяць” (“*Monde*”) П'єра де Авірі (*Petrus d'Aviry*); врешті решт краща “Космографія” Мюнстера (*Münster'sche Cosmographie*), ніж та, яка використовувалась в той час Проте ні це, ні інша його робота (опис Швеції) ні надання дворянського титулу (під Абеліном і Готтфрідом)

не робили його роботи широко відомими [16]. Абелін переписував свої частини “Theatrum Europaeum” не один раз, оновлював факт та по-новому опублікував їх.

Щодо матеріалів хроніки та їх об’єктивності, то слід зауважити, що автори просто розміщували повідомлення, наявні в офіційних джерелах без попереднього критичного аналізу. Коментарів автори у більшості випадків не надавали, адже це могло призвести до появи ворогів, особливо внаслідок відкритих висловлювань щодо прихильності до певних політичних та релігійних поглядів. Жорстка цензура панувала над інтелектуальним життям Німеччини, не дозволяючи вільного обміну думками, а партійна полеміка віднаходила собі місце лише на сторінках памфлетної літератури [6, 34].

Джерела, з яких складався матеріал, достеменно невідомі, оскільки самі компілятори не вказували звідки вони брали ту чи іншу інформацію. Джерельна база німецького видання складалась переважно з т.зв. “летючих листків”, франкфуртських журналістських та публіцистичних творів, конфіденційних солдатських листів до друзів або родичів, офіційних повідомлень полководців до уряду – “Бюлетенів битв” (“Schlachtenbulletins”), ділової кореспонденції місцевих хронік та кореспонденції торгівельних домів тощо. Достатню кількість матеріалів надає офіційна кореспонденція (“Schriftwechslung”) держав та міст. Тут велика кількість документів, які в більшості випадків мають в хроніці назви: декларацій, резолюцій, едиктів, маніфестів, законів, пропозицій. Особливу роль відігравали матеріали розважального характеру. Головним чином це описи чудесних подій у природі та діяльності вчених, особливо медиків, природознавців і теологів, іноді розміщувались обговорення наукових брошур. Наприклад, автором V тому (1643–1647) хроніки був франкфуртський лікар Йоганн Петер Лотіхій (*Johann Peter Lotichius*), праці якого Меріан видавав у своїй друкарні.

Маттеус Меріан помер 19 червня 1650 року у місті Бад-Швальбах (Bad Schwalbach), де він часто проходив курс лікування подагри. Видавничу справу та видання наступних томів “Theatrum Europaeum” продовжили його сини – Каслар та Маттеус Меріан-молодший. Після смерті останнього видавничу справу перейняв вже його син Іоганн Маттеус Меріан (1659–1716 рр.), який був найвідомішим у ті часи майстром портрету та підніс ім’я Меріанів до найвищої точки розквіту та багатства [14, с.677]. Його донька Шарлотта Марія Меріан, успадкувавши видавництво, стала причиною деградації та поступової

руйнації видавничої справи, оскільки її чоловік генерал Ерзандер фон Гете (*General J. F. Ersander von Goethe*) за багато років знищив усе, що створювалось роками цілою плеядою родини Меріанів. Друкарня поступово занепадала: нові видання не виходили, а старі роботи не перевидавались і не продовжувались, господарі здійснювали лише розпродаж старих запасів. З 1727 р. видавництво “Маттеуса Меріана” припиняє свою роботу. Проте із ліквідацією видавництва праці Меріана все одно продовжують існувати, приносити практичну користь географам, історикам, топографам, а хроніка “*Theatrum Europaeum*” залишається цінною історіографічною пам’яткою для багатьох країн Західної Європи і для історії України, зокрема.

Джерела і література

1. *История мировой журналистики* / [Беспалова А.Г., Корнилов Е. А., Короченский А. П., Лучинский Ю. В., Станько А.И.]. – М. – Ростов-на-Дону: Издательский центр “МарТ”, 2003. – 432 с.
2. *Лукина Т. А.* Мария Сибилла Мериан (1647 – 1717) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://vivovoco.astronet.ru/VV/BOOKS/MERIAN/REFER.HTM#140>. – Дата доступу: 18.12.2009
3. *Мыцык Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI – середина XVII вв.). – Днепропетровск, 1981. – 75 с.
4. *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Дмитро Наливайко – К., 1998. – 578 с.
5. *Наливайко Д. С.* Україна в другій половині XVIII ст. в західноєвропейських історико-літературних пам’ятках // Український історичний журнал. – №1. – 1972. – С. 132–137.
6. *Саламон Л.* Всеобщая история прессы. – Спб.: “Улей”, 1909.
7. *Рождественский С. В.* Известия о России в историческом сборнике “*Theatrum Europaeum*” / С.В. Рождественский // Журнал министерства Народного Просвещения – май 1891 – Вып. 275. – С. 57–78
8. *Bingel H.* *Theatrum Europaeum, ein Beitrag zur Publizistik des XVII und XVIII Jahrhunderts* – Berlin, 1909. – 126 s.
9. *Deppermann A.* *Johann Jakob Schütz und die Anfänge des Pietismus* – Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. – 421 s.
10. *Deutsche Biographische Encyclopädie* Herausgegeben von Walther Killy – Band 1, München-London-Paris, 1995. – 987 s.
11. *Neue Deutsche Biographie* Herausgegeben von Dr. Hans Jaeger – Band 17, Berlin: Duncker&Humboldt, 1994. – 785 s.

12. *Theatrum Europaeum*, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten 1618-1629. – Band I/ Beschreibung durch J.P. Abelinum – Frankfurt.a.M., 1662. – 1148 s.

13. *Theatrum Europaeum*, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten 1660-1665. – Band XI/ Beschreibung durch Martin Meyer – Frankfurt.a.M., 1699. – 1570 s.

14. Schmidt R. Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucker. – Band 4, Berlin, 1907.

15. <http://www.merian.fn.schule-bw.de/mmerian.htm>. - Режим доступу: www.regionalgeschichte.net/fileadmin/Rheinhausenportal/pdf.../Merian.pdf – Дата доступу: 20.12.2009

16. http://www.1911encyclopedia.org/Johann_Philipp_Abelin. – Дата доступу: 12.12. 2009

Літвіненко Єлизавета (*Київ, Україна*) **Маттеус Меріан: видавець та перший автор німецькомовної друкованої хроніки “Театр Європи”.**

В представлений статті висвітлюється життя та діяльність відомого німецького видавця, гравера Маттеуса Меріана. Основна увага сконцентрована на його історичній багатотомній хроніці “Театр Європи”, на шпальтах якої описуються події, які відбувались у Західній Європі з 1618 по 1733 роки. Дане джерело іноземного походження є важливою історіографічною пам’яткою з історії України XVII–XVIII ст., адже дозволяє поглянути на одну й ту саму подію з точки зору іноземця. Тому важливим є не лише знання про зміст хроніки, але й про її засновника, оскільки це допоможе скласти цілісне уявлення про те, за яких історичних умов і через призму яких поглядів створювався “Театр Європи”.

Ключові слова: Маттеус Меріан, видавець, гравер, хроніка, “Театр Європи”, видавничі справи

Литвиненко Елизавета (*Киев, Украина*) **Маттеус Мериан: издатель и первый автор немецкой печатной хроники “Театр Европы”.**

Представленное сообщение посвящено жизни и деятельности известного немецкого издателя и гравера Маттеуса Мериана. Основное внимание сконцентрировано на его исторической работе – многотомной хронике “Театр Европы”, на страницах которой описаны события, что происходили в Западной Европе с 1618 по 1718 гг. Данный источник иностранного происхождения является важной историографической памяткой по истории Украины XVII–XVIII вв., так с помощью него можно посмотреть на одно и то же событие с точки зрения иностранца. А потому важным является не только знание про содержание хроніки, но и про ее основателя,

т.к. поможет составить целостное представление о том, при каких исторических условиях и через призму каких взглядов создавался “Театр Европы“.

Ключевые слова: Маттеус Мериан, издатель, гравер, хроника, “Театр Европы”, издательское дело

Litvinenko Elizaveta (*Kyiv, Ukraine*) **Mattheus Merian: the publisher and the first author of the German printed chronicle “Theatre of Europe”**

The presented paper deals with life and activity of a famous German publisher, engraver Mattheus Merian. Emphasized here is his multivolume chronicle “Theatre of Europe”, which pages describe events of Western Europe from 1618 to 1718. This foreign source is an important monument to the historiography of Ukrainian history of the XVII–XVIII centuries, as it allows seeing the same event from a foreigner’s point of view. Hence, it is important to have not only the knowledge of the chronicle content, but of its founder as well, since it will facilitate to gain thorough understanding of the historical conditions and ideas that affected creation of “Theatre of Europe”.

Keywords: Mattheus Merian publisher, engraver, chronicle, “Theatre of Europe”, publishing business.